

Cemal Paşa (1872-1922)

Mehmet Necip Efendi ile Binnaz Hanım'ın çocuğu olan Cemal Paşa, 6 Mayıs 1872'de Midilli'de doğmuştur. Babası tarafından asker olması için Midilli'den İstanbul'a gönderilen Cemal Bey, 1890 yılında Kuleli Askeri İdadisinden mezun olmuştur. 13 Haziran 1890'da Mekteb-i Harbiye-i Şahnenin harp sınıfına kayıt yaptıran Cemal Paşa, üç yıllık uzun ve yoğun bir eğitim döneminin ardından 1893'de ikincilikle ve teğmen rütbesiyle mezun olmuş, takip eden aylarda da kurmaylık tahsilini tamamlamak üzere Erkân-ı Harbiye'ye girmiştir. İki yıl süren başarılı bir eğitim döneminin ardından, 28 Aralık 1895'te Erkân-ı Harp Yüzbaşı rütbesini almıştır. İlk askeri görevine, 28 Aralık 1895'te Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şubesinde başlamıştır. Yaklaşık üç ay burada görev yaptıktan sonra kendi isteğiyle, 18 Mart 1896'da Kırklareli İstihkâm İnşaat Şubesinde çalıştırılmak üzere II. Ordu emrinde görevlendirilmiştir. 3 Mart 1898'de Kolağası olan Cemal Bey, 27 Mart 1899'da Selanik'teki III. Ordu emrinde Selanik Redif Fırkası Kurmay Başkanlığına atanmıştır. 1 Ağustos 1905'de Kurmay Binbaşı olan Cemal Paşa, bir süre III. Ordu bünyesindeki 5. Nişancı Taburunda görevlendirilmiştir. Bu görevi sırasında Ustrumçu, Alasonya, Koçana, Toyran havalisinde komitacı olarak da bilinen eşkiya takibinde bulunmuştur. Cemal Paşa birkaç aylık eşkiya takibinin ardından, 1906 başlarında yeniden Selanik'e gelmiş, muhtemelen şubat-nisan ayları arasında da Şark Demiryolları Selanik Hattı Müfettişliği ve buna ek olarak askerî yollar inşasının çabuklaştırılması görevlerine atanmıştır. Eylül 1906'da, 150 kayıt numarasıyla 49. sıradan Osmanlı Hürriyet Cemiyetine üye olan Cemal Paşa, Şark Demiryolları Selanik Hattı Müfettişliği görevi sayesinde Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin Rumeli'deki örgütlenmesinde etkili rol oynamış ve Cemiyet içerisinde ön plana çıkmaya başlamıştır. 27 Aralık 1907'de gerçekleşen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti-İttihat ve Terakki Cemiyeti birleşmesinin ardından *İttihat ve Terakki* ismini alan yeni Cemiyet'in Merkez-i Umumisi tarafından II. Meşrutiyet'in ilanının ardından hükümetle görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a gönderilen 7 kişilik kilit İttihatçı ekipte yer almıştır. Bu tarihten itibaren de İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde sivrilmeye ve güvenilir bir şahsiyet olmaya başlamıştır. Onun yükselen güvenilirliği, 31 Mart olayları sırasında daha da pekişmiş ve cemiyet bu sebeple Cemal Paşa'yı söz konusu olayla ilgili rapor hazırlamakla görevlendirmiştir. 31 Mart olaylarının yatıştırılmasının ve asayişin sağlanmasının ardından İstanbul'da oluşturulan Sıkıyönetim Mahkemeleri'nde de görev alan Cemal Paşa, III. Ordu ve Hareket Ordusunun teklifleriyle, 18 Mayıs 1909 Salı günü Üsküdar Mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Asıl şöhretini de Üsküdar ve çevresinde başlatmış olduğu entari yasağıyla yakalamıştır.

31 Mart'ın hemen ardından Adana'da patlak veren ve binlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan olayların yaralarını sarmak amacıyla, 1 Ağustos 1909'da Adana'ya Vali olarak atanan Cemal Paşa, yeni görevinin başına geçtikten sonra hiç vakit kaybetmeden çalışmalara başlamıştır. Olaylar nedeniyle zarar görmüş Türk ve Ermeni aileleri arasında bir ayırım yapmamış olan Cemal Paşa, Adana'da hayatın normale dönmesine ve her iki toplum arasındaki soğukluğun ortadan kaldırılmasına yönelik yoğun çaba sarf etmiştir. Cemal Paşa Adana'daki başarılı çalışmalarının ardından İttihatçıların etkili olduğu Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Hükûmeti tarafından, 14 Haziran 1911 tarihinde Bağdat Valiliğine tayin edilmiştir. Oldukça geniş yetkilerle göreve başlayan Cemal Paşa, yaklaşık bir yıl görev yaptığı süre içerisinde Bağdat'ta o zamana dek uygulanan siyaseti eleştirmiş, bölgenin kurtuluşu için kalkınma hamlesini zaruri görmüş ve İngiltere'nin Bağdat üzerindeki nüfuzunun kırılmasına yönelik önemli çaba harcamıştır. 22 Temmuz 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında kurulan ve ülkedeki bütün İttihatçı kadrolara karşı büyük bir kıyım başlatan yeni hükümetle çalışmak istemeyen Cemal Paşa, 22 Temmuz - 3 Ağustos 1912 tarihleri arasında Bağdat Valiliği görevinden istifa ederek Birinci Balkan Savaşı'na katılmış ve Konya Redif Fırkası Kumandanlığı görevini üstlenmiştir. Birinci Balkan

Savaşı ile ilgili düşüncelerini, 6 Kasım 1912'de III. Kolordu Kumandanlığına bir rapor hâlinde arz etmiştir.

Cemal Paşa, İttihatçı karşıtı Kamil Paşa Hükümetini devirmek ve iktidara tam olarak sahip olmak amacıyla Talat ve Enver Paşaların öncülüğünde, 23 Ocak 1913'te gerçekleştirilen ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin iktidara tamamen hâkim olmasıyla sonuçlanan Babiali Baskını'na fiilen katılmamakla birlikte, söz konusu darbe için alınan önlemleri tanzim ve teftiş etmekle görevlendirilmiştir. Babiali Baskını'nın hemen ertesi günü bizzat Sadrazam Mahmut Şevket Paşa tarafından İstanbul'un güvenliğinin sağlanması amacıyla ve oldukça geniş yetkilerle İstanbul Muhafızlığına getirilmiştir. Otoriter kişiliği sayesinde İstanbul'da asayişin temin etmiş, muhalefetin karşı darbe girişimlerini engellemiş, İttihat ve Terakki Cemiyetinin en güçlü simalarından biri olmayı başarmıştır. Bu sebeple muhalefetin ölüm listesinde bile yer almıştır. Ayrıca kadınlara daha fazla hürriyet verilmesi, sokakta hürmet görmeleri, erkeklerle birlikte müsamerelere katılmalarını destekleyen uygulamalarıyla da dikkat çekmiştir. Cemal Paşa, 29 Haziran 1913'te Bulgaristan'ın Sırbistan ve Yunanistan'a saldırmasıyla başlayan İkinci Balkan Savaşı sırasında Edirne'nin geri alınması konusunda oldukça büyük çaba sarf etmiştir. 30 Ekim 1913'te İstanbul Muhafızlığının lağvedilmesi üzerine İstanbul'da Birinci Kolordu Kumandan Vekilliğine atanmış, yaklaşık bir ay kadar sonra, 5 Aralık 1913'te Birinci Kolordu Kumandan Vekilliği görevinden de ayrılmıştır.

Cemal Paşa, 16/17 Aralık 1913'te İttihatçı Said Halim Paşa Hükümetinde Nafia Nazırı olarak ilk kez kabinede görev almıştır. Demir yolları, şose yollar, liman inşaatları ve Konya, Adana ve Menderes ovalarının sulanması konusunda hususunda önemli projeler hazırlatmıştır. Ancak iki buçuk ay gibi çok kısa bir süre bu görevde kaldığı için söz konusu projelerini hayata geçirememiştir. 9 Mart 1914'te Bahriye Nazırı olan Cemal Paşa, Bahriye Nezâretinde başlatmış olduğu geniş çaplı reform hareketleri ile Osmanlı Donanmasının yeniden yapılandırılmasında ve güçlendirilmesinde önemli mesafeler kat etmiştir. Enver Paşa'nın kara ordusunda başlatmış olduğu gençleştirme ve yenileştirme çabalarını Deniz Kuvvetlerinde devam ettirmek istemiş ve disiplinli ve teşkilatçı özellikleriyle Bahriye Nezâretini hantal bürokrasiden kurtarmak için büyük uğraşlar vermiştir. Nitekim onun bu başarılı çalışmaları Osmanlı Donanması ile rekabet hâlinde bulunan Yunanistan tarafında rahatsızlık yaratmış, bu yüzden Atina kaynaklı pek çok haber ajansı tarafından hakkında suikast haberleri ortaya atılmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'daki bloklaşma hareketlerini yakından takip eden ve Fransa'ya olan sempatisiyle bilinen Cemal Paşa, Üçlü İtilaf'tan yana tavır almış, Üçlü İttifak aleyhinde açıkça beyanlarda bulunmuştu. Onun bu beyanları, Üçlü İttifak'ın önde gelen üyelerinden Avusturya tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Olası bir savaş durumunda Rus saldırısına maruz kalınacağını düşünen Cemal Paşa, Üçlü İtilaf'ın desteğini sağlamak amacıyla Fransa seyahatine çıkmış, fakat eli boş dönmüştür. Bu tarihlerde Almanya ile yapılan ittifaktan habersiz olan Paşa, gelişmeleri sonradan öğrendiğinde istifa etmek istemişti. İdealleri uğruna kendi çıkarlarını bir kenara atmaktan çekinmeyen Cemal Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyetinin zarar görmemesi adına istifa kararından vazgeçmiştir. Bu tarihten itibaren yine aynı gerekçelerle Enver ve Talat Paşalar ile ortak hareket etmeye özen göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine neden olan Karadeniz Olayı'ndan tamamen haberdar olan Cemal Paşa, savaş kararının alınmasının ardından bu kararın haklılığını savunmaya çalışmıştır.

Cemal Paşa, 18 Kasım 1914'te hem Kanal Seferi'ni icra etmek hem de Osmanlı Devleti'nin Suriye, Filistin, Irak ve Arabistan vilayetlerinde baş gösteren otorite boşluğunu doldurmak amacıyla İttihat ve Terakki yönetimince IV. Ordu Kumandanlığına getirilmiştir. Almış olduğu bir görevi mutlaka ve başarıyla yerine getirme arzusuna sahip olan Paşa, her iki Kanal Seferi için oldukça iddialı konuşmuş ve büyük hazırlıklar yapmıştır. Bunlar arasında çok kısa süre içerisinde Hicaz Demir yoluna dâhil ettirdiği Mısır Şubesi Demir yolu ile çölde inşa ettirdiği mükemmel menzil noktaları

zikredilmeye değer çalışmalar olmuştur. Onun böylesi gayretli çalışmalarına rağmen asker ve malzeme eksikliği gibi nedenlerden dolayı istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır.

Öte yandan daha Suriye'ye gelmeden önce yaptırmış olduğu planlı çalışmalar sonucunda, 20. yüzyıl'ın başlarından itibaren Amerika, İngiltere, Fransa ve Siyonist güçler tarafından Orta Doğu'da gerçekleştirilen casusluk faaliyetlerini ortaya çıkartan Cemal Paşa, bölgenin Osmanlı toprağı olarak kalmasını sağlamak amacıyla büyük çaba sarf etmiştir. O, bu amaçla bölgede basın, eğitim-kültür, imar-iskân ve ekonomi alanlarında oldukça kapsamlı icraatlar yapmış, bazen Osmanlılık bazen de İslamcılık olgularını ön plana çıkartarak bölgenin bir Osmanlı toprağı olarak kalmasını sağlamak istemiştir. Bunun dışında 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'na tabi olan Ermenileri her türlü övgüye layık bir şekilde Suriye'de iskân ettirmiş ve ihtiyaçlarının karşılanması için azami gayret göstermiştir.

Cemal Paşa, İngilizlerle iş birliği yaparak ayrılıkçı oluşumlar içerisinde yer alan Arap milliyetçilerinin bir kısmını aileleriyle birlikte Anadolu'ya göç ettirmiş, bir kısmını da Lübnan'ın Âliye Kasabası'nda idam ettirmiştir. O, en fazla eleştirilen icraatları arasında yer alan idamlar konusunda bile dönemin pek çok Arap ileri gelenlerinin desteğini almayı başarmıştır. Hicaz'da baş gösteren Şerif Hüseyin İsyanı'na ise İkinci Kanal Seferi hazırlıkları ve Şerif'in ihanetine dair delil bulmak kaygıları yüzünden engel olamamıştır. Cemal Paşa, Hicaz'da başlayan söz konusu isyanın ardından bir yandan bölgedeki diğer Arap ileri gelenlerini madalya ve nişanlarla onurlandırarak elde etmeye çalışmış, diğer yandan basın yoluyla başlatmış olduğu geniş çaplı propaganda faaliyetleriyle Şerif Hüseyin İsyanı'nın, bir Arap isyanı hâline dönüşmesini engellemiştir.

Cemal Paşa, 27 Eylül 1917 tarihli bir emirle lağvedilmiş olan IV. Ordu yerine ihdas edilen *Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı*'na tayin edilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra bölgede görev yapan Alman General Falkenhayn ile yaşadığı Yıldırım Orduları meselesi nedeniyle, 12 Aralık 1917'de bu yeni görevinden ve Suriye'den ayrılarak İstanbul'a dönmüş, Bahriye Nazırlığı görevine devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte bütün eleştiri okları İttihat ve Terakki Cemiyetinin Enver, Talat ve Cemal Paşa'lardan oluşan üçlü lider kadrosuna çevrilmişti. Cemal Paşa hakkında hiçbir soruşturma, kovuşturma ve tutuklama kararı bulunmamasına rağmen, gerek iç ve gerekse dış baskılar nedeniyle 1/2 Kasım gecesi yanındaki kilit İttihatçı grubuyla birlikte ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1913 Babıali Baskını'ndan itibaren İttihatçılara karşı büyük bir kin besleyen ve bunu adeta siyasi bir kan davası haline getirmiş olan muhalifler, bu durumdan istifadeyle Cemal Paşa hakkında karalama kampanyaları başlatmışlar ve O'nu hak etmediği ithamlarla küçültmeye çalışmışlardır. Muhaliflerin bu icraatlarına öteden beri Cemal Paşa'ya karşı soğuk tavırlarıyla bilinen Padişah Vahdettin ile İttihatçı aleyhtarlarının egemen olduğu Babıali de tam destek vermişlerdir. Hatta Babıali, bu hususta ne kadar kararlı olduğunu göstermek amacıyla Cemal Paşa'nın ve diğer İttihatçı liderlerin iadesi için Almanya ve İsviçre Hükûmetleri nezdinde yoğun diplomatik temaslarda bulunmuş, ancak bir sonuç alamamıştır. Bu gelişmeler üzerine Paşanın yargılanmasına giyaben başlanmış ve hakkında çıkarılan onca yolsuzluk ve şaibe iddiaları kanıtlanamamıştır. Bu yüzden Paşa, ancak Babıali Baskını'nda yer alarak hükûmet şeklini cebir ve zor kullanarak değiştirme hususunda suçlu bulunmuş ve idama mahkûm edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlatmış olduğu Millî Mücadele, yurt dışında henüz ne yapacağına karar vermemiş olan Cemal Paşa için yeni umutların kaynağı olmuştur. Cemal Paşa, bu mücadeleye destek olmak adına bir süre için Afganistan'a gitmiş, burada Rus yetkilileriyle iş birliği yaparak İngilizlere Hindistan'da büyük bir darbe indirmek, böylece Millî Mücadele'ye katkıda bulunmak istemiştir. Bu düşüncelerini yurt dışında bulunduğu sıralarda

bizzat Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu mektuplarında dile getirmiş ve onun direktifleri doğrultusunda hareket etmeye büyük özen göstermiştir. 14 Eylül 1920'de Afganistan'a ulaşan Cemal Paşa, burada kaldığı yaklaşık bir yıllık süre içerisinde özellikle Afgan ordusunun yeniden yapılandırılması yolunda büyük çaba harcamıştır. Ayrıca Mevlana Ubeydullah vasıtasıyla Afgan-Hint sınırındaki kabilelerle temasa geçmiş ve Hint istiklal hareketini aktif hâle getirmeye çalışmıştır. Ancak Enver Paşa'nın hem Ruslarla hem de Ankara'yla ipleri koparmış olması onun da sonunu hazırlamıştır. Zira Ruslar, Enver Paşa'nın faaliyetleri sebebiyle Cemal Paşa'ya da şüpheyle bakmaya başlamışlardır. Bu beklenmeyen gelişmeler üzerine Anadolu'ya dönmeye karar veren Cemal Paşa, 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te Mustafa Kemal Paşa'dan gelecek haberi beklerken Rus-Ermeni iş birliği çerçevesinde gerçekleştirilmiş olan suikastla hayatını kaybetmiştir. Günümüzde dahi çok tartışılan Cemal Paşa Suikastı, Enver Paşa meselesi nedeniyle Türkistan ve Afganistan'daki çıkarları tehlikeye düşen, bu sebeple bölgedeki İttihatçı kadrolardan büyük ölçüde rahatsızlık duymaya başlayan Bolşevik Rusya'nın gizli istihbarat örgütü ÇEKA tarafından tertiplenmiştir. Ruslar, Cemal Paşa'nın sürekli irtibat hâlinde bulunduğu Ankara ile kurulan ilişkilerinin bozulmaması amacıyla suikastı Ermenilere yaptırmışlardır.

TBMM, 12 Ağustos 1922 tarihli kararıyla Cemal Paşa'nın naşının Anadolu'ya nakledilmesini kabul etmiştir. Cemal Paşa'nın kardeşi Kemal Doğulu, bizzat Tiflis'e giderek cenazeyi almış ve Erzurum'a getirmiştir. Paşa'nın naaşı, 28 Eylül 1922'de düzenlenen sade bir merasimle Kars Kapısı'nda defnedilmiştir.

Cemal Paşa'nın başlıca eseri yurdu terk ettikten sonra yerleştiği İsviçre'nin Klosters Kasabasındaki Silvretta Oteli'nde 1918 yılında kaleme almış olduğu *Hatıralar*'ıdır. İttihat ve Terakki erkânı tarafından yazılmış hatıratlar içerisinde en kapsamlısı olma özelliğini taşıyan Cemal Paşa'nın *Hatıralar*'ı, yakın tarihimizin aydınlatılması açısından çok büyük öneme sahiptir. Cemal Paşa'nın başka üç eseri daha bulunmaktadır. Birincisi *Plevne Müdafaası*, ikincisi *Kırım Harbi Tarihi*, üçüncüsü ise Suriye'de bulunan Alman arkeoloji uzmanlarına hazırlattığı ve Cemal Paşa'nın tarihe ve arkeolojiye olan ilgisinin sonucu olarak ortaya çıkmış olan *Suriye ve Filistin ve Garbi Arabistan Âbidât-ı Atıkası*'dır.

Nevzat ARTUÇ

KAYNAKÇA

ARTUÇ, Nevzat, **Cemal Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Askerî Salnâme, İstanbul 1311.

ATAY, Falih Rifki, **Zeytindağı**, İstanbul 1981.

Bahriye Salnâmesi, İstanbul 1334.

Cumhuriyet Arşivi, 030 10/204 392 17, lef. 1, 8 Ağustos 1338 (8 Ağustos 1922).

Cemal Paşa, **Hatıralar (1913-1922)**, Dersaadet 1922.

Cemal Paşa, **Hatıralar**, Yayına Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2001.

Cemal Paşa, **Suriye ve Filistin ve Garbi Arabistan Abidât-ı Atıkası (Alte Denkmaler Aus Syrien Palastina Und Westarabien)**, Yay. Haz. Prof. T. Wiegand, Verlag Von Georg Reimer, Berlin 1918.

Dz.K.K., **Deniz Arşivi, Künye Defteri**, Defter No: 1, Sayfa No: 4/1-2.

Erden, Ali Fuad, **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları**, İstanbul 1954.

İkdam, 9119, 8 Ağustos 1922.

Vakit, 1723, 30 Eylül 1922.

YALÇIN, H. Cahit, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Yay. Haz. O. Selim Kocahanođlu, Temel Yay., İstanbul 2002.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemal-pasa-1872-1922/?pdf=3728> adresinden erişilmiştir